

взаимодействие следователя с субъектом расследования правовых дел представляет собой очень сложное организационно-психологическое явление. Учитывая условия этой сложности, эффективность решения конкретной следователя задачи зависит от результативного овладения психологическими знаниями о взаимодействии участников этого процесса, так и от получения навыков использования мер и способов психологического воздействия при совместной работе участников общения.

Ключевые слова: психологическое воздействие, стратегии, методы психологического воздействия, внушение.

Summary. *In view of current research using methods of psychological influence professional practice investigator determined that the investigator interaction with the subject of the investigation of legal cases is a very complex organizational and psychological phenomenon. In view of the provisions of this complexity, efficiency solution specific investigative task depends on effective mastery as psychological knowledge about the interaction of stakeholders and the establishment of measures use the skills and methods of psychological influence in working together to dialogue participants.*

Key words: psychological impact, strategies, methods of psychological influence, suggestion.

УДК: 159.92:37.03

І.А. СТЕПАНЧУК, С.А. ЛИТВИНЕНКО

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Резюме. *У статті проаналізовано психологічні особливості розвитку смислової сфери особистості в юнацькому віці. Результатом психологічного вивчення смислової сфери є розробка теоретичних конструктів категорій "цінності", "сенси", "ціннісні орієнтації", "смисложиттєві орієнтації", що відображають психологічну реальність, яка надає життю людини певної спрямованості і структурованості.*

Ключові слова: смислова сфера, особистісний смисл, цінності, ціннісні орієнтації, юнацький вік.

Постановка проблеми. В останні десятиліття зросла увага науковців до категорії смислу та процесів смислоутворення (М. Й. Боришевський, Б. С. Братусь, Т. М. Буякас, А. М. Лазарук, Д. О. Леонтєв, О. М. Леонтєв, Т. М. Титаренко та ін.). Викликає значний інтерес, як в теоретичному, так і в практичному аспекті вивчення смислової сфери юнаків. Включення на етапі юності у різні види діяльності (трудова, навчальна, комунікативна), розширення сфери самосвідомості, оволодіння психологічними знаннями, накопичення життєвого досвіду, формування ієрархічної системи ціннісних орієнтацій є сприятливими факторами становлення адекватної ідентичності та професійного самовизначення, формування цілісної, гармонійної та творчої особистості. Розкриття закономірностей в динаміці та детермінації смислової сфери в юності ускладнюється переплетенням процесів соціалізації-індивідуалізації особистості, оскільки саме на цьому етапі, крім пошуків власного Я, відбувається вибір майбутньої професії та інші найважливіші життєві вибори.

Метою статті виступив теоретичний аналіз психологічних особливостей розвитку смислової сфери особистості в юнацькому віці.

Результати дослідження. До дослідження смислової сфери в різний час зверталися відомі вітчизняні та зарубіжні психологи: С.Л.Рубінштейн, О.М.Леонтєв, А.В.Петровський, Д.О.Леонтєв, Н.І.Непомняца, В.Франкл, М.Рокич, К.Роджерс та ін. Незважаючи на відмінності в теоретичних і методологічних підходах, всі дослідники сходяться на думці про те, що смислова сфера відіграє найважливішу роль у регуляції поведінки й діяльності юнаків. Результатом психологічного вивчення смислової сфери є розробка теоретичних конструктів категорій "цінності", "сенси", "ціннісні орієнтації", "спрямованість особистості", "смисложиттєві орієнтації" і ін., що відображають психологічну реальність, яка надає життю людини певної спрямованості і структурованості, а також створення методичного інструментарію для дослідження цієї реальності.

Принципово нове розуміння категорії смислу було здійснено у працях Л.С.Виготського і О.М.Леонтєва. Істотним моментом тут є той факт, що проблема смислу розкривається у контексті життя і діяльності суб'єкта, його реальної взаємодії з навколишнім світом, а не тільки явищ, що належать його свідомості. Так, О.М.Леонтєв вказує, що смисл створюється у результаті віддзеркалення суб'єктом відносин, існуючих між ним і метою, на яку направлені його дії, як на свій безпосередній результат (мета). Саме відношення мотиву до мети і породжує особистісний смисл [8].

Згідно уявлень Ф.Є.Василюка [7], смисл є продуктом мотиваційно-ціннісної системи особистості, при цьому система цінностей виступає як «психологічний орган» вимірювання і зіставлення міри значущості мотивів, співвідношення індивідуальних устремлень і «надіндивідуальної сутності» особистості. Як бачимо, автори акцентують увагу на тому, що підставою для оцінок суб'єктом навколишньої дійсності й породженням смислу виступають ціннісні орієнтації суб'єкта. У цілому, можна сказати, що смисл є вираз відношення суб'єкта до явищ об'єктивної дійсності й змін навколишнього світу, власної діяльності і вчинків інших, результатів творчості й краси навколишнього світу.

Як відомо, система ціннісних орієнтацій особистості формується у процесі особистісного становлення, де важлива роль належить особливостям соціальних відносин. Так, на думку Б.Г.Ананьєва, статус, ролі і

ціннісні орієнтації утворюють первинний клас особистісних властивостей, визначаючи особливості структури і мотивації поведінки і, у взаємодії з ними, характер і схильності людини [2].

З погляду Л.І.Анциферової, спрямованість особистості на певні цінності – ціннісні орієнтації – формує суспільство. Саме суспільство пред'являє певну систему цінностей, які людина вбирає у процесі постійного «обстеження меж і змісту норм» і формування їх власних, індивідуально-особистісних еквівалентів [3]. І.В.Абакумова розглядає ціннісні орієнтації як форму включення суспільних цінностей у механізм діяльності і поведінки особистості, як ступінь переходу цінностей суспільства у діяльність суб'єкта [1].

Роль смислових утворень у формуванні власне цінностей особистості розкривається у роботах О.Г.Асмолова, Б.С.Братуся, Ф.Є.Василюка, Б.В.Зейгарник, Д.О.Леонтьєва, В.І.Слободчикова, В.Є.Чудновського та ін. Соціально-психологічний підхід до визначення цінностей полягає в аналізі соціально обумовленого характеру ухвалення цінностей особистістю. Становлення особистості полягає у закономірній перебудові системи відносин і ієрархії смислоутворювальних мотивів у процесі спілкування і діяльності, у становленні, тим самим, «зв'язної системи особистісних смислів».

У сучасних дослідженнях, зокрема, у роботах Б.С.Братуся, С.С.Бубнової, Г.Л.Будінайте, Є.І.Головахи, Г.Є.Залеського, Т.В.Корнілової, Н.І.Непомнящої та ін., особистісні цінності розглядаються як складна ієрархічна система, яка займає місце на перетині мотиваційно-потребнісної сфери особистості і світоглядних структур свідомості, виконуючи функції регулятора активності людини.

Відзначимо, що теоретичні концепції другої половини ХХ століття і, перш за все, вітчизняна традиція розкривають психологічну природу цінностей – ціннісних орієнтацій - як багатозначного міждисциплінарного наукового поняття, через співвідношення їх з мотиваційно-потребнісною або смисловою сферами. Так, ціннісні утворення, що розглядаються як найважливіший функціональний компонент структури особистості, стають предметом аналізу психології.

Слід зазначити що, смислова сфера юнаків - складне цілісне утворення, представлене передусім ціннісними орієнтаціями, які формуються при засвоєнні соціального досвіду, виявляються у цілях, ідеалах, переконаннях, інтересах і є важливим чинником соціальної регуляції взаємин людей і поведінки.

Формування смислового виміру життєвої перспективи є провідною характеристикою самовизначення в юнацькому віці. На сьогодні в Україні юнаки відчувають значні труднощі у визначенні життєвої мети, шляхів та засобів її здійснення. Так, у сучасному світі поступово знецінюються або зовсім втрачаються такі цінності, як Доброта, Любов, Честь, Совість, Справедливість, Патріотизм, Знання, Творчість тощо. Тому багато хто з молодих людей віддає перевагу матеріальним орієнтирам, підпорядковуючи їм свої життєві плани.

В часи соціокультурних змін і протиріч виникає необхідність нового осмислення життя, його реалій, що вимагає та супроводжується утворенням нових смислів. Прагнення до смислу є центральним мотивом людського існування. Смислова сфера є тією найвищою інстанцією, яка підпорядковує собі всі інші життєві прояви, визначає спрямованість пізнання, вектор становлення дитини як особистості.

Ступінь освоєння юнаками загальнолюдських смислів визначає духовність особистості. Порівняння особистості до пошуку сутнісних, духовних смислів, співвіднесення своєї поведінки, стосунків з іншими людьми, ставлення до навчання та праці – з високими ціннісними орієнтирами – все це забезпечує рух життя по вертикалі, визначає становлення дитини як повноцінної частини громадянського суспільства. Бо найголовніше в людині – її духовні чесноти, без яких вона не може стати творцем власної долі.

Смислова сфера - ядро особистості з її неповторною картиною світу. Психологічною основою смислових орієнтацій юнаків є різноманітна структура потреб, мотивів, інтересів, цілей, ідеалів, переконань, світогляду, що беруть участь у створенні спрямованості особистості, що виражають соціально-детерміновані відносини особистості до дійсності [5, 6]

Смислові орієнтації, визначаючи центральну позицію особистості, впливають на спрямованість і зміст соціальної активності, загальний підхід до навколишнього світу і самого себе, надають сенс і напрямок діяльності людини, визначають її поведінку і вчинки. Смислові орієнтації юнаків формуються і розвиваються у процесі соціалізації. На різних етапах соціалізації їх розвиток неоднозначний і визначається факторами сімейного та інституалізованого виховання і навчання, професійною діяльністю, суспільно-історичними умовами і у випадку порушень у розвитку особистості таким фактором може виступати психотерапія як цілеспрямований психологічний вплив [5, 6, 10]

Психологічними механізмами формування і розвитку смислових орієнтацій виступають індивідуально-психологічні особливості протікання психічних процесів і насамперед - мислення, пам'яті, емоцій і волі, що існують у формі інтеріоризації, ідентифікації та інтерналізації соціальних цінностей.

Смисловим орієнтаціям притаманний динамічний характер. Якщо їх існування не підтримується людиною, якщо вони не створюються, не реалізуються і не актуалізуються, то вони поступово втрачаються. Прийняття та освоєння цінностей довгий і тривалий процес. Усвідомлення цінностей породжує ціннісні уявлення, а на основі ціннісних уявлень створюються ціннісні орієнтації, які, у свою чергу, і є усвідомлюваною частиною системи особистісних смислів.

Отже, можна зробити висновки, що ціннісно-смислова сфера - це функціональна система, що формує смисли і цілі життєдіяльності юнаків та регулює способи їх досягнення. З одного боку, ціннісно-смислові орієнтації прищеплюються юнакам соціумом, але, з іншого боку, юнаки активно формулюють і конкретизують їх, приймаючи, змінюючи чи відкидаючи цінності і смисли, пропонувані соціумом. На кожному етапі життя у людини, виходячи з соціальних цінностей або біологічних потреб, з'являються цілі життєдіяльності, для

реалізації яких необхідне розуміння (або навіть відчуття) їх сенсу. Відсутність осмисленості цілей дезорганізує всю систему цінностей й робить поведінку юнаків чи «автоматизованою, заснованою на очікуваннях оточуючих, або нецілеспрямованою, часто суперечливою або ж девіантною. Невизначеність особистісних смислів заважає юнакам зайняти своє місце в соціальній системі, що, у свою чергу, ще більш дезорганізує їх [10].

Відповідно, порушення розвитку ціннісно-сислової сфери людини призводять до суб'єктивного дискомфорту, який В.Франкл називає «екзистенційною фрустрацією», у відповідь на яку повинна з'являтися будь-яка реакція компенсації, захисту. [11]

У дослідженнях В.І.Сметаняк [9] виокремлено наступні ієрархічні рівні ціннісного самовизначення особистості в ранньому юнацькому віці: реактивне (дорефлексивне) самовизначення – рівень відносного суб'єкта; прагматичне (рольове) самовизначення – рівень монособ'єкта; моральне і соціальне самовизначення – рівень полісуб'єкта; екзистенційне, зокрема професійне, самовизначення – рівень метасуб'єкта; есхатологічне самовизначення – рівень абсолютного суб'єкта.

Самовизначення на кожному з цих рівнів спрямовується ціннісними орієнтаціями на істину (пізнавальна діяльність), користь (практична діяльність), справедливість (комунікативна діяльність), добро (моральна діяльність), красу (творча діяльність) і гармонію зі світом та собою (духовна практика). Дослідниця відмічає, що через недостатній розвиток ціннісно-сислової сфери старшокласників останні два типи самовизначення у них можуть не проявлятися. На основі ціннісних орієнтацій складаються ставлення особистості до оточуючого світу, до інших людей, до себе самої. Це основа її світогляду й мотивації життєвої активності.

Відкриття внутрішнього світу, що також є новоутворенням особистості юнацького віку, пов'язане з переживанням його як цінності. Саме в юності, усвідомлення себе, свого місця в житті стають центральними переживаннями. Відкриття себе як неповторної, унікальної особистості нерозривно пов'язане з відкриттям соціального світу, в якому їй належить жити. Юнацька рефлексія з одного боку – це усвідомлення особистісного «Я» («Хто Я?», «Який Я?», «Які мої здібності?», «За що я можу себе поважати?»), а з іншого – усвідомлення свого місця у світі («Який мій життєвий ідеал?», «Хто мої друзі та вороги?», «Ким я хочу стати?», «Що я маю зробити, щоб я та оточуючий світ стали кращими?»). Першу групу, звернених до себе запитання ставить, не завжди усвідомлюючи це, вже підліток. Запитання другої групи, які є більш загальними, світоглядними ставлять юнак та юнка, у яких самоаналіз, смислороджущі процеси стають елементами соціально-морального самовизначення. Такі процеси породжують ще одне особистісне новоутворення юнацького віку – пошук сенсу життя. У пошуку сенсу життя формується світогляд, розширюється система цінностей, формується той моральний стрижень, який допомагає впоратися з першими життєвими труднощами, юнацтво починає краще розуміти навколишнє оточення та свій внутрішній світ.

Зважаючи на новоутворення юнацького віку (переосмислення системи цінностей, життєве самовизначення (набуття Его-ідентичності, кохання, потреба у пошуді сенсу життя) слід вважати, що цей онтогенетичний період є сензитивним для розвитку смислової сфери особистості.

Висновки. Отже, основою життєвого самовизначення в юнацькому віці є критичне переосмислення та формування нової системи цінностей, ціннісних орієнтацій. У старшому шкільному віці ціннісне самовизначення є актуальною потребою і насущним екзистенційним завданням. Його здійсненню сприяють наступні передумови: розвиток когнітивної (абстрактно-понятійної) і емоційно-вольової (довільність, ієрархізованість, інтелектуалізованість, опосередкованість) сфер, підвищена сензитивність до засвоєння соціокультурних цінностей та норм, становлення індивідуальної оцінно-ставленневої структури. Усвідомлення унікальності та сенсу свого буття є найсильнішою спонукальною та самоорганізуючою силою людської поведінки. Особистісний смисл здатен пронизувати суб'єктивний час особистості, структурувати його. Якщо цього не відбувається, час перетворюється в «порожню нескінченність», позбавлену смислів, що, врешті, втілюється в кризах ідентичності. Відтак, зорієнтованість в майбутнє, що є віковою особливістю юності, є умовою її психічного благополуччя в сьогоденні. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні психологічних детермінант розвитку смислової сфери в юнацькому віці.

Список використаних джерел:

1. Абакумова И.В. Обучение и смысл: смыслообразование в учебном процессе. (Психолого-дидактический подход) / И.В. Абакумова. – Ростов н-Д: Изд-во Рост. ун-та, 2003. – 480 с.
2. Ананьев Б.Г. Психология и проблемы человекознания/ Б.Г.Ананьев.- М.: Из-во «Институт практической психологии», 1996.- 384 с.
3. Анциферова Л. И. Системный подход к изучению формирования личности / Л. И. Анциферова // Проблемы психологии и личности.– М.:Прогресс,1992.–С.140-147.
4. Асмолов А. Г. О некоторых перспективах исследований смысловых образований личности / А. Г. Асмолов, Б. С. Братусь, Б. В. Зейгарник, В. А. Петровский, Е. В. Субботский, А. У. Хараш, Л. С. Цветкова // Вопр. психол. – 1979. – № 4. – С. 35-45.
5. Боришевський М. Й. Духовність в особистісних вимірах / М. Й. Боришевський // Проблеми загальної та педагогічної психології : Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України, [за ред. С. Д. Максименка]. – К., 2008. - Т. X, ч. 4. – С. 61 – 69.
6. Буякас Т. М. Опыт утверждения общечеловеческих ценностей – культурных символов – в индивидуальном сознании / Т. М. Буякас, О. Г. Зевина // Вопросы психологии. – 1997. – № 5. – С. 44 – 56.

7. Василюк Ф. Е. Психология переживания / Ф. Е. Василюк . – М. : Изд-во Моск.ун-та, 1984.–200с.
8. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. 2-е, испр. изд. / Д.А.Леонтьев— М.: Смысл, 2003. — 487 с.
9. Сметаняк В.І. Функціональні залежності в структурі ціннісно-цільової детермінації поведінки старшокласників / В.І.Сметаняк// Психологія. Збірник наукових праць НПУ ім. М.Драгоманова, 2001. – Вип.14. – С.165-172.
10. Пророк Н. Ціннісно-мотиваційні передумови адекватного шляху вирішення життєвих проблем / Н.Пророк // Практична психологія та соціальна робота.-Київ, 2011-№ 12.
11. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник: Пер. с англ. и нем./ Общ. ред. Л.Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева. – М.: Прогрес, 1990. – 368 с.

Резюме. В статье проанализированы психологические особенности развития смысловой сферы личности в юношеском возрасте. Учитывая новообразования юношеского возраста следует считать, что этот онтогенетический период является сензитивным для развития смысловой сферы личности.

Ключевые слова: смысловая сфера, личностный смысл, ценности, ценностные ориентации, юношеский возраст.

Summary. The article analyzes the psychological characteristics of semantic sphere of personality in adolescence. Given neoplasms adolescence should be considered that this is a developmental period of sensitivity for the development of semantic sphere of the individual.

Key words: semantic sphere, personal meaning, value, value orientation, adolescence.

УДК 159. 923.2-055.2

М.Ю. СТЕРНІЙЧУК, С.А. ЛИТВИНЕНКО

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКИХ ФІГУР НА СТАНОВЛЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ДОНЬКИ

Резюме. У статті описано та проаналізовано вплив батька та матері на становлення ідентичності доньки. Здійснено теоретичний аналіз психологічних особливостей формування ідентичності дівчат у сім'ї.

Ключові слова: ідентичність, ідентифікація з батьками, гендерна роль, сім'я, дитячо-батьківські відносини.

Постановка проблеми дослідження. Проблема ідентичності особистості в останній час активно досліджується вітчизняними та зарубіжними авторами (І.Кон, А.Ватерман, Т.Говорун, Е.Еріксон, Х.Теджфел, Дж. Тернер, Т.Титаренко та ін.). Теоретичну основу дослідження проблеми ідентичності становлять положення про розвиток ідентичності в психодинамічному та психосоціальному ракурсі (М.Кляйн, М.Малер, Ш.Ференці, А.Фрейд, З.Фрейд, Р.Шпіц та ін.), системний підхід до розуміння цілісної психіки та положення, що розкривають єдність свідомої і несвідомої сфер психіки (Г.Балл, О.Бондаренко, С.Максименко, В.Татенко, Т.Титаренко, З.Фрейд, Н.Чепелева, Т.Яценко та ін.). Ідентичність постає як динамічна система, що розвивається нелінійно протягом усього життя людини і має складну ієрархічну структуру. Ідентичність дозволяє особистості усвідомлювати себе в усьому багатстві своїх ставлень до навколишнього світу, визначає її систему цінностей, ідеалів, життєвих планів, соціальних ролей з відповідними формами поведінки.

Метою статті виступив теоретичний аналіз психологічних особливостей впливу батька і матері на становлення ідентичності доньки.

Результати теоретичного дослідження. Зарубіжна психологічна наука у розгляді проблеми жіночої ідентичності спирається переважно на глибинну парадигму, пояснюючи становлення ідентичності ідентифікацією з батьками та дією біологічних факторів, а також на теорії соціальної обумовленості становлення жіночої ідентичності. Сучасні вітчизняні дослідження (Т.Говорун, О.Кікінежді, В.Кравець та ін.), зорієнтовані на вивчення гендерної ідентичності, формують уявлення про розвиток жіночої ідентичності у процесі гендерної соціалізації як успадкування та відтворення прийнятих в суспільстві гендерних норм і ролей.

За останні роки відбулися істотні зміни у формуванні та становленні сучасної сім'ї. Простежується процес переходу інституту батьківства й материнства на другорядний план та зміщення пріоритетів на професійне зростання й фінансове збагачення. У молодих сім'ях спостерігаються тенденції до швидкого розпаду шлюбів, відсутності одного з батьків або ж формального виконання обов'язку батька/ матері. Особливості відносин з батьками є чинником, що обумовлює протікання ідентифікаційних процесів дітей у сім'ї. Крім того, слід відзначити, що сімейні стосунки є найбільш вирішальним чинником в утворенні справжнього цілісного інтегрованого "Я" дитини. Дитина повинна відчувати повноту материнського догляду й емоційного тепла, оскільки народжуються з тісним емоційним зв'язком з матір'ю, який не послаблюється протягом усього дитинства. Якість стосунків у сім'ї зазвичай пов'язують із батьківським прийняттям-відторгненням, наявністю або відсутністю емоційної близькості з дитиною у стосунках з обома батьками. Проте у вивченні дитячо-батьківських відносин протягом тривалого часу домінувала традиція недооцінки ролі батька у розвитку дитини та особлива увага до стосунків, які склалися у дитини з матір'ю.

Е.Фромм у праці «Мистецтво любові» відзначає два типи батьківської любові: материнський та